

UOT 336.22: 330.322.16. (479.24)

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində xüsusi vergi rejimlərinin əhəmiyyəti

Rzayev Pərviz Qafar oğlu*
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - iqtisadiyyatın tənzimlənməsi istiqamətində xüsusi vergi rejimlərinin müəyyən edilməsinin tədqiqi

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil.

Tədqiqatın nəticələri - iqtisadiyyatın tənzimlənməsi baxımından xüsusi vergi rejimlərinin müəyyən edilməsi və tətbiqi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - xüsusi vergi rejimlərinin iqtisadi inkişafa təsirini qiymətləndirmək üçün bu sahədə elmi cəhətdən daha geniş araşdırma tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - iqtisadiyyatın tənzimlənməsi baxımından xüsusi vergi rejimlərinin optimal variantının müəyyən edilməsi və maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirlərinin hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadə.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - iqtisadiyyatın tənzimlənməsi istiqamətində xüsusi vergi rejimlərinin müəyyən edilməsi, tətbiqi və elmi cəhətdən əsaslandırılması.

Açar sözlər: *Azərbaycan iqtisadiyyatı, iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi, xüsusi vergi rejimləri, Hasilatın Pay Bölgüsü sazişi*

1. Giriş

Vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi bütün dövlətlərin fəaliyyətlərinin ən vacib, eyni zamanda mürəkkəb sahələrindən hesab olunur. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı modelini qəbul etmiş bütün ölkələrdə vergi sistemi iqtisadiyyatın tən-

* Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi. AZ5600. Şamaxı rayonu, Nağaraxana kəndi.
perviz595959@mail.ru

zimplənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşmasında, qiymət artımının məhdudlaşdırılmasında, inflyasiyanın qarşısının alınmasında dövlət maraqlarının əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Vergilər yalnız proqnozlaşdırılmış büdcənin təmin edilməsi aləti deyil, həm də iqtisadiyyatın inkişafının güclü stimuluna çevrilməlidir. Vergilər iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsinə, maraqların tarazlaşmasına, paritet əsaslarla mülkiyyətin bütün formalarının inkişafına kömək etməlidir. Qeyd edilməlidir ki, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydasının müəyyən edilməsi və tətbiqi də iqtisadi tənzimləmədə xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Ona görə də yüksək rentabelli istehsalın inkişafı üçün xarici və milli investisiyaların cəlb edilməsi, milli bazarın dünya təsərrüfat sistemində daha dərin nüfuzu, ixrac məhsullarının istehsalının genişləndirilməsi, ölkə büdcəsinə valyuta daxilolmalarının artırılması məqsədilə xüsusi vergi rejimlərinin müəyyən edilməsi və tətbiqi istiqamətində araşdırmaların aparılması aktual əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar vergi sisteminin nəzəri və praktiki məsələlərinin hərtərəfli araşdırılmasının vacibliyini ön plana çəkir. Optimal vergi sisteminin qurulması vergitutmanın metodoloji və metodiki əsaslarına yenidən baxılmasını tələb edir.

2. Vergi münasibətləri iştirakçılarının vergitutma məsələləri

Vergi sistemi müəyyən edilmiş qaydada tutulan vergi, yığım, rüsum və digər ödənişlərin məcmusundan ibarətdir. Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi, yığılması qaydalarını və vergitutma məsələləri ilə bağlı digər məsələləri müəyyən edir. Vergilər haqqında legitim anlayış Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 11-ci maddəsində verilmişdir. Vergi Məcəlləsinin 2.4-cü maddəsinə əsasən büdcə qanunvericiliyi aktlarına, Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında, əsas boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlərə və ya qanunlara, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlara və məcəllədə qeyd olunmuş sair qanunvericilik aktlarına vergitutma və vergi nəzarəti məsələləri daxil edilmişdir [1].

Qeyd edək ki, büdcə qanunvericiliyi aktlarına əsasən Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların ixracı zamanı məhsulların kontrakt (*satis*) qiyməti ilə (*ixracla bağlı xərclər çıxılmaqla*) ölkədaxili topdansatış qiyməti arasındakı fərqdən dövlət büdcəsinə 2012-ci ildə müəyyən edilən 30 faiz həcmində yığımın vaxtında ödənilməsinə, azaldılmasına, yayındırılmasına və hesabatın müəyyən edilmiş müddətdə təqdim edilməməsinə görə Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq faizlər hesablanır və ya maliyyə sanksiyası tətbiq edilir (*Maddə 5: "Azərbaycan Respublikasının 2012-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu*).

İqtisadi fəaliyyətin artırılması və sahibkarlığın dinamik inkişafı məqsədilə vergi sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər edilmişdir. Müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergi tutulmasının progressiv sistemindən proporsional sistemə keçilməsi və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələrinin tədricən 35%-dən 20%-ə endirilməsi, ƏDV-nin dərəcəsinin 28%-dən 18%-dək azaldılması, bir sıra vergilərin ləğv edilməsi, fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddinin 55%-dən 30%-ə endirilməsi buna misal ola bilər. Azərbaycanda vergi sistemi daim dünya standartlarına uyğunlaşdırılır [1, 8].

Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlərdə və boru kəməri layihələri üzrə sazişlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən podratçılar, onların agentləri və subpodratçılar idxal rüsumunu ödəmədən və məhdudiyətsiz neft-qaz sənayesi təyinatlı əmtələri Azərbaycana idxal və yenidən-ixrac edə bilərlər. Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlər çərçivəsində xüsusi rejimli idxala 0% dərəcəsi ilə ƏDV tətbiq olunur. Eyni zamanda, “İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında” Qanuna əsasən, neft-qaz sahəsində podratçıların və subpodratçıların ixrac məqsədli fəaliyyətinə 0% dərəcəsi ilə ƏDV tətbiq olunur [5].

Azərbaycan qanunvericiliyi Azərbaycana idxal olunan əmtəələrə bir neçə gömrük proseduru tətbiq edir. Bunlardan xarici investorlar üçün vacib olanları tranzit, saxlanma, xüsusi istifadə, emal, sərbəst zona xüsusi gömrük prosedurlarıdır.

Azərbaycana idxal olunan əmtəələrdən gömrük dəyərinə əsasən hesablanan 0-15% dərəcəsi ilə rüsum tutulur. Aksiz bəzi növ əmtəələrə, o cümlədən içməli spirtə, spirtli içkilərə, tütün məmulatlarına və Vergi Məcəlləsində göstərilən digər məhsullara tətbiq olunur. Respublikamız dərəcəsi 18% olmaqla məqsədli ƏDV prinsipini qəbul etmişdir ki, bu da hər hansı əmtənin gömrük dəyərindən tutulur (tətbiq olunan gömrük prosedurundan asılı olaraq, idxal rüsumu və həmçinin aksizli mallar üçün aksiz nəzərə alınmaqla). Bəzi mal kateqoriyalarına və əmtəə növlərinə ƏDV tətbiq olunmur və ya 0% dərəcəsi ilə tətbiq olunur. İxrac (metal ixracından başqa) dövlət rüsumlarından azaddır [1, 3].

3. Xüsusi vergi rejimlərinin mahiyyəti

Azərbaycan Respublikasında, Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq, xüsusi vergi rejimi tətbiq edilə bilər. Xüsusi vergi rejimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur.

Vergi Məcəlləsinin 2.7.-ci maddəsinə əsasən, Vergi Məcəlləsi qüvvəyə minənədək və ya o, qüvvəyə mindikdən sonra qanunla təsdiq olunmuş Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında, əsas boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlərdə və ya qanunlarda, o cümlədən neft və qaz haqqında qanunda Vergi Məcəlləsində və vergilər haqqında digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş müddəalardan fərqli müddəalar müəyyən edildikdə, həmin sazişlərin və ya qanunların müddəaları tətbiq edilir.

Sual oluna bilər: xüsusi vergi rejimi vergitutmanın ümumi rejimindən nə ilə fərqlənir? Ölkənin maliyyə sisteminin idarə edilməsində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunması üçün bu fərqi hansı hədd daxilində olması məqbul hesab olunur? Fikrimizcə, bu sualların cavabı birmənalı deyildir. Ancaq bu məsələlərin iqtisadi inkişaf prizmasından araşdırılması məqsədəuyğun olardı. Bir çox tədqiqatlarda xüsusi vergi rejimi anlayışının hüquqi baxımdan araşdırılmasına cəhd edilmiş, onun iqtisadi mahiyyəti isə tam açıqlanmamışdır. Bu sualları cavablandırmaq üçün Azərbaycanca tətbiq edilən xüsusi vergi rejimlərinin fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirməliyik. Xüsusi vergi rejimi anlayışının iqtisadi mahiyyətini öyrənmək və mütərəqqi formalarını tətbiq etmək üçün ona xas olan aşağıdakı tipik xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır:

- ❖ rejimin tətbiqi, adətən, qanunlar ilə tənzimlənmişdir;
- ❖ rejim, bir qayda olaraq, müəyyən dövr ərzində fəaliyyət göstərir, vergilərin və yığımların hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası ilə fərqlənir;
- ❖ ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinə tətbiq edilən bu rejim ümumi vergi mexanizmlərindən fərqli xarakterə malikdir;
- ❖ rejim ayrı-ayrı vergi ödəyicilərinin iqtisadi vəziyyətinə məqsədli təsir etmək imkanına malikdir;
- ❖ rejimin tətbiqi zamanı məqsəd və mexanizmlər vahid vergi siyasətinin tələblərinə tabe olmalıdır.
- ❖ qanunvericilik vergitutmanın ümumi sistemini tam və ya qismən dəyişməyə imkan verən rejimin yeni növlərinin tətbiqini məhdudlaşdırmamalıdır;
- ❖ rejimin müəyyən edilməsi və tətbiqi yeni vergi növlərinin tətbiqini nəzərdə tutmamalıdır;
- ❖ xüsusi vergi rejiminin müəyyən edilmiş bu xarakterik xüsusiyyətləri ona mahiyyəti üzrə tərif verməyə imkan verir.

Xüsusi vergi rejimi:

- ❖ vergi siyasətinin vəzifələrini həyata keçirmək məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vergi mexanizminin xüsusi formasıdır;
- ❖ qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada, müəyyən dövr üçün vergilərin və yığımların hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydasıdır;
- ❖ ayrı-ayrı regionların və təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi vəziyyətinə təsir etmək məqsədilə həyata keçirilən vergi siyasətinin bir formasıdır.

Xüsusi vergi rejiminə mahiyyəti və məzmunu üzrə müxtəlif formada yanaşmalar mümkündür. Ancaq bu anlayışların onun həm iqtisadi, həm də hüquqi mahiyyətini əks etdirməsi əsas məsələdir.

Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə (*ABŞ, Böyük Britaniya, Hollandiya, İsveçrə*) orta və kiçik müəssisələrə xüsusi vergi rejimi tətbiq olunmur. Bütün qeydiyyatdan keçmiş kiçik sahibkarlıq subyektləri vergitutma məqsədləri üçün vergiyə cəlb edilən mənfəəti müəyyən etmək üçün öz fəaliyyətlərinin tam uçotunu aparırlar.

İnkişaf etmiş ölkələr arasında yalnız Fransada təsərrüfat dövryyəsinin həcmindən asılı olaraq, kiçik biznes strukturları üçün xüsusi sadələşdirilmiş vergi rejimi tətbiq edilir. Təsərrüfat dövryyəsi çox da iri olmayan (*orta*) kiçik müəssisələr yalnız vergi bəyannaməsini təqdim edir və vergi ödənişləri sadələşdirilmiş sxem üzrə həyata keçirilir. Xüsusi vergi rejimi tətbiq edilən fiziki şəxs olan kiçik müəssisələr qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hədd çərçivəsində onların sahibkarlıq fəaliyyətinin illik dövryyəindən asılı olaraq gəlir vergisini ödəyirlər. Deməli, sadələşdirilmiş vergi də vergitutmanın xüsusi formasıdır. İqtisadi və hüquqi mahiyyəti üzrə verilmiş tərifə əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycan qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş sadələşdirilmiş vergi xüsusi vergi rejimi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir [7, 8].

4. Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlərin müddəalarına əsasən yaradılmış xüsusi vergi rejimi

1994-cü il sentyabrın 24-də imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”- Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinliklərində yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında Saziş”, əsas ixrac boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlər çərçivəsində Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müəssisə və şirkətlər üçün xüsusi vergi rejimi tətbiq edilir və belə müəssisələr “Xüsusi vergi rejimli müəssisələr” hesab olunur. Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya olunaraq qanun qüvvəsinə almış hər bir sazişdə müəyyən edilən dövr ərzində fəaliyyət göstərən xüsusi vergi rejimli müəssisələr tərəfindən vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydası müəyyənləşdirilir.

Bundan başqa, sazişlərdən irəli gələn vergilərin tətbiqi və alınması mexanizmi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı (*sərəncamı*) əsasında yaradılan İşçi Komissiya ilə podratçı tərəflər arasında imzalanan protokollarla (“*Mənfəət vergisi haqqında*”, “*Əlavə dəyər vergisi haqqında*”, “*Xarici subpodratçıların vergiyə cəlb edilməsi haqqında*”, “*Əməkdaşlar və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi haqqında*”, “*İdxal və ixrac vergiləri haqqında*”) tənzimlənir. Sazişlər uzun müddətə - 25-30 il müddətinə bağlanılır və bu sazişlərdə nəzərdə tutulan müddəalar dəyişilməz qalır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə iri vergi ödəyicilərinin və xüsusi vergi rejimli müəssisələrin müəyyən edilməsinin meyarları təsdiq edilmişdir. Bu meyarlar iri vergi ödəyicilərinin və xüsusi vergi rejimli müəssisələrin mərkəzləşdirilmiş qaydada uçota alınmasını (*Vergi Məcəlləsinin 33.7-ci maddəsi*) təmin etmək məqsədilə qəbul edilmişdir. Qanunla təsdiq olunmuş Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında, əsas ixrac boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlər və ya qanunlar, o cümlədən neft və qaz haqqında qanunlar çərçivəsində fəaliyyət göstərən, Vergi Məcəlləsi ilə yanaşı vergitutma və vergi nəzarəti məsə-

lələrində müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsi xüsusi qaydalarla müəyyən edilmiş vergi ödəyiciləri aşağıdakılardır:

- ❖ sazişlər imzalamış podratçı tərəflər və yaxud onların hüquqi varisləri və ya mümkün müvəkilləri;
- ❖ podratçı tərəflər adından fəaliyyət göstərən, neft-qaz əməliyyatlarının gündəlik idarə olunması üçün onların göstəricilərini yerinə yetirən, hasil edilən karbohidrogenlərin hər hansı payına sahib olmaq hüququna malik olmayan, yalnız mənfəətsiz və itkisiz əməliyyat aparan təsərrüfat hesablı qeyri-kommersiya şirkəti kimi işləyən birgə əməliyyat şirkətləri;
- ❖ podratçı və birbaşa və ya vasitəli müqavilə üzrə, yaxud podratçının adından mallar göndərən, işlər görən və yaxud xidmət göstərən, eləcə də Azərbaycan Respublikasında karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı olaraq təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri və s.

Podratçı tərəfin təqvim ili üçün qəti bəyannaməsində göstərilən mənfəət vergisinin əskik və ya artıq ödənilməsi tam müəyyən olunduqdan sonra podratçı tərəf əskik verilmiş məbləğə görə büdcəyə libor dərəcəsi üzrə faizlər, üstəgəl 4% ilə (*bu zaman ödəniş həyata keçiriləndən bir gün əvvəl ən üstün libor dərəcəsi əsas götürülür*) ödəyir.

Vergi orqanı hər podratçı tərəfin hər təqvim ili üçün mənfəət vergisinə dair bəyannamələrini təftiş etmək səlahiyyətinə malikdir. Bir sıra sazişlərdə iqtisadi tarazlıq pozulmadan podratçı tərəflərin əvəzinə mənfəət vergisi ödənişlərini ARDNŞ həyata keçirir. Podratçı tərəf mənfəət vergisinə dair qəti bəyannaməni təqdim etmirsə, ona həmin mənfəət vergisinə dair bəyannamə üzrə ödəyəcəyi mənfəət vergisi məbləğinin 110%-i həcmində cərimə tətbiq edilir.

Bəyannamədə əks etdirilən mənfəət vergisinin məbləği podratçı tərəfin aldatması nəticəsində az göstərilirsə, ona azaldılmış məbləğin 200%-i həcmində cərimə tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən xüsusi rejimli müəssisələrin ayrı-ayrı vergi növləri üzrə öhdəlikləri aşağıdakılardır:

1. Podratçı tərəflərin mənfəət vergisinə dair öhdəlikləri. Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlərə əsasən, mənfəət vergisinə dair öhdəlik istisna edilməklə, podratçı tərəflərdən karbohidrogen fəaliyyəti ilə əlaqədar meydana çıxan və ya ona bilavasitə, yaxud dolayısı ilə aid olan hər hansı xarakterli heç bir vergi tutulmur. Hər bir podratçı tərəf sazişin müddəalarından irəli gələn xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla öz karbohidrogen fəaliyyətindən mənfəət vergisi üçün ayrıca məsuliyyət daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi qoyulan zərər sonrakı təqvim ilinə keçirilir və həmin təqvim ilində mövcud vergi qoyulan mənfəət hesabına ödənilir və vergi qoyulan zərər müvafiq məbləğdə azaldılır. Həmin təqvim ilində bu yolla ödənilməmiş vergi qoyulan zərərin hər hansı qalıqı vergi qoyulan mənfəətin hesabına tamamilə ödənilənədək məhdudiyətsiz sonrakı təqvim illərinə keçirilir.

Mənfəət vergisi hər bir podratçı tərəfin vergi qoyulan mənfəətindən təqvim ili üçün sabit dərəcə ilə (hər saziş üzrə müxtəlif faiz dərəcələri mövcuddur: 25%, 27%, 30%, 32% və s.) tutulur.

2. Podratçı tərəflərin gəlir vergisinə dair öhdəlikləri. Hər podratçı tərəfin, əməliyyat şirkətinin və subpodratçıların sazişlərlə müəyyən edilmiş qaydada rezident hesab edilən xarici əməkdaşları bilavasitə Azərbaycan Respublikasındakı əmək fəaliyyəti nəticəsində qazandıqları öz gəlirlərindən Azərbaycan Respublikasının gəlir vergisini ödəməyə borcludurlar. Hər podratçı tərəf, əməliyyat şirkəti və subpodratçılar yerli əməkdaşlara münasibətdə Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq gəlir vergisi, Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ayırmalar və digər bu kimi ödənişlər üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Xarici əməkdaşlardan və xarici fiziki şəxslərdən Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ayırmalar və bu kimi oxşar ödənişlər ödəmək tələb edilmir. Hər bir əməliyyat şirkəti, podratçı tərəf və subpodratçı təşkilatlar təqvim rübü ərzində özünün yerli və vergi rezidenti olan xarici əməkdaşları ilə bağlı olaraq həyata keçirilmiş Azərbaycan şəxsi gəlir vergilərinin ümumi məbləği haqqında Vergilər Nazirliyinə hesabat təqdim etməlidirlər. Belə hesabat müəyyən edilmiş formaya uyğun olaraq təqvim rübü başa çatdıqdan sonra növbəti ayın 20-dək təqdim edilməlidir.

3. Xarici subpodratçıların vergi öhdəlikləri. Karbohidrogen fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasında təsərrüfat fəaliyyəti göstərən xarici subpodratçılar karbohidrogen fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasında gördükləri xidmətlər müqabilində alınan ödəniş məbləğlərindən hər bir saziş üzrə müxtəlif faizlər həcmində vergi qoyulan mənfəət əldə edirlər və həmin mənfəət hər bir saziş üzrə müəyyən edilmiş müxtəlif dərəcələrlə vergiyə cəlb edilir. Bir sıra sazişlərdə bu vergilər həmin xarici subpodratçının vergi məsuliyyətini, habelə onun bəyannamə təqdim etmək və bütün vergiləri ödəmək öhdəliklərini tamamilə əhatə edir.

Əgər xarici subpodratçılar Azərbaycan Respublikasında karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı olmayan fəaliyyət göstərərlərsə, o zaman belə xarici subpodratçılar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq vergiyə cəlb olunurlar.

4. Yerli subpodratçıların vergi öhdəlikləri. Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlərə əsasən fəaliyyət göstərən yerli subpodratçı təşkilatların vergi öhdəlikləri Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Belə ki, yerli subpodratçılar həmin fəaliyyət üzrə mənfəət vergisinin ödəyiciləri olduqları üçün onlara karbohidrogen fəaliyyəti ilə əlaqədar ödənişlər apararkən ödəmə mənbəyində vergini tutmağa, onun müvafiq hesabatını təqdim etməyə və tutulmuş vergini dövlət büdcəsinə ödəməyə borcludurlar.

5. Əlavə dəyər vergisinin tənzimlənməsi və vergi imtiyazları. Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlərin müddəalarına əsasən imzalanmış “Əlavə dəyər vergisi haqqında protokollar” Azərbaycanda karbohidrogen əməliyyatları üzrə fəaliyyətlər

ilə bağlı tədarük edilən mallara, işlərə və ya xidmətlərə əlavə dəyər vergisi qoyulmasının və ona nəzarətin müəyyənləşdirilməsində istifadə ediləcək prosedurların qarşılıqlı anlaşmasını və qəbul edilməsini müəyyən edir. Hər bir podratçı tərəf, əməliyyat şirkəti və subpodratçı karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı əlavə dəyər vergisindən azaddır (*sıfır faiz (0%) vergi dərəcəsi ilə*). Əgər mallar, işlər və xidmətlər karbohidrogen fəaliyyətlərinin yerinə yetirilməsi üçün deyil, başqa məqsədlər üçün gətirilsə, onda belə malların, işlərin və ya xidmətlərin təqdim edilməsi qanunvericiliyə uyğun olaraq ƏDV-yə cəlb edilir.

Eyni zamanda, karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı podratçı tərəfə və subpodratçılara hər hansı bir mal, iş və ya xidmətlər təqdim edən hər bir təchizatçı bu mal, iş və xidmətləri sıfır faiz (0%) dərəcə ilə ƏDV-dən azad edir. Bunu həyata keçirmək üçün vergi orqanları ƏDV-dən azad olunmanı və yaxud onun sıfır faiz (0%) dərəcəsini təsdiq edən sertifikatlar verir.

6. İştirak payının satışından mənfəət vergisi. Həsilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlərə əsasən hər bir podratçı tərəfin iştirak payı və hüquqları müəyyən edilmişdir. Belə ki, sazişə əsasən, hər bir podratçı tərəfin iştirak payının müvafiq faizləri müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, sazişlə hər bir podratçı tərəfə həmin sazişin şərtlərinə uyğun olaraq və onun qüvvədə olduğu müddət ərzində kontrakt sahəsinin hüdudları daxilində və həmin sahə ilə bağlı neft-qaz əməliyyatları aparmaq üçün müstəsna hüquq verilir. Qeyd olunduğu kimi, saziş üzrə hüquq və öhdəliklərin satışından və ya daimi ötürülməsindən əldə olunan xalis gəlir müvafiq mənfəət vergisinə cəlb edilir. Müqavilədə iştirak payının satışından əldə edilmiş gəlirdən tutulan vergi mənfəət vergisinin dərəcəsi ilə ödənilir.

7. İdxal-ixrac rüsumları və vergiləri. Həsilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlər çərçivəsində karbohidrogen əməliyyatları üzrə fəaliyyətləri ilə bağlı tədarük edilən mallara, işlərə və ya xidmətlərə idxal və ixrac vergilərinin qoyulmasının, azadolunma və ona nəzarətin müəyyənləşdirilməsi tərəflər arasında imzalanan “Azərbaycan Respublikası idxal-ixrac rüsumları və vergiləri haqqında Protokol”larla tənzimlənir.

Əgər mallar, işlər və ya xidmətlər karbohidrogen əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi üçün deyil, başqa məqsədlər üçün gətirilsə, onda belə mallar, işlər və ya xidmətlər Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq idxal və ixrac vergilərinə cəlb edilir. Hər bir əməliyyat şirkəti, podratçı tərəf və ya subpodratçı təşkilatlar Həsilatın Pay Bölgüsü haqqında sazişlərin müddəalarına əsasən idxal, ixrac və yenidən ixrac rüsumlarından azad olduğunu bildirən idxal və ixrac vergilərindən azadolunma sertifikatı alır. Bu sertifikat Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən verilir [10].

Xarici subpodratçılar üçün karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı mənfəət vergisinin hesablanması sadələşdirilmiş mexanizmi müəyyən edilmişdir. Belə ki, xarici subpodratçılar karbohidrogen fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən yalnız ödəmə mənbəyində verginin ödəyiciləridir. Bu verginin dərəcəsi hər bir saziş üzrə, sazişin imzalandığı tarixə Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində mövcud

olan mənfəət vergisi dərəcəsi 5%, 6,25%, 6,75%, 7,5% və 8% həcmində müəyyən edilmişdir. Görülmüş iş və ya göstərilmiş xidmətlərə görə xarici subpodratçılara aparılan ödənişlərdən mənfəət vergisindən başqa, heç bir vergi tutulmur və bununla da xarici subpodratçıların vergi məsuliyyəti və öhdəlikləri tamamilə yerinə yetirilmiş hesab olunur.

Beləliklə, karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı vergi öhdəliklərinə yekun vuraraq aşağıdakıları qeyd etmək olar [7, 8]:

- ❖ podratçı yalnız müqavilədə göstərilən vergilərə cəlb olunur;
- ❖ mənfəət vergisi müqavilə bağlandığı anda ölkədə qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinə uyğun ölçüdə müəyyən edilir;
- ❖ hər bir podratçı tərəf ayrı-ayrılıqda vergi məsuliyyəti daşıyır;
- ❖ ölkənin digər hər hansı qanunvericilik aktları ilə uyğun gəlmədiyi hallarda, müqavilənin şərtləri üstün qüvvəyə malikdir;
- ❖ podratçının əvəzinə verginin ödənişini ARDNŞ həyata keçirir. Ona görə mənfəət neftinin bölüşdürülməsi zamanı vergi qismində ödənilməsi və verginin məbləğinə müvafiq neftin miqdarı ARDNŞ-nin sərəncamında qalır;
- ❖ podratçı ARDNŞ-dən onun əvəzinə mənfəət vergisinin ödənildiyini təsdiq edən müvafiq sənəd tələb etmək hüququna malikdir. Podratçı, həmçinin, ARDNŞ tərəfindən bu öhdəliklərin yerinə yetirildiyini yoxlamaq üçün auditor cəlb etmək hüququna da malikdir. Bu zaman ARDNŞ tərəfindən verginin ödənilməsi üzrə öhdəliklər vaxtaşırı pozulduğu hallarda, podratçı vergini müstəqil ödəməyə başlamaq hüququna malikdir;
- ❖ podratçı ölkənin qanunlarına müvafiq olaraq qeyri-karbohidrogenlər sahəsində fəaliyyətindən vergi ödənilməsi üçün məsuliyyət daşıyır;
- ❖ ƏDV sıfır dərəcəsi ilə ödənilir;
- ❖ işçilərin gəlirlərindən vergi tutulur.

Mənfəət vergisi üzrə daxilolmalar. 2011-ci ildə 8 saziş çərçivəsində fəaliyyət göstərən podratçı tərəflərin mənfəət vergisi (22% - 32% dərəcə ilə) 1 milyard 381 milyon 116,7 min manat, 2010-cu ildə isə 857 milyon 913,6 min manat təşkil etmişdir ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə 523,2 milyon manat (60,99%) artım deməkdir.

Əməliyyat şirkətlərinin, podratçı tərəflərin və subpodratçı müəssisələrin xarici əməkdaşlarının gəlir vergisi 2011-ci ildə 110 milyon 294,7 min manat təşkil etmişdir ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə 20 milyon 29,8 min manat (22,19%) artım deməkdir [13].

5. İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətində xüsusi iqtisadi rejim

“İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (02.02.2009-cu il tarixli) respublika

hüdudlarından, o cümlədən Xəzər dənizinin (*gölünün*) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsindən kənarında həyata keçirilən neft-qaz fəaliyyəti üçün xüsusi iqtisadi rejimin yaradılmasının və tətbiqinin əsaslarını müəyyən edir, bu sahədə dövlət, hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətləri tənzimləyir.

İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinin vergi rejimi. Bu, xüsusi iqtisadi rejim çərçivəsində fəaliyyət göstərən vergi münasibətləri iştirakçıları podratçı(*lar*) və subpodratçı(*lar*), yerli və xarici subpodratçı(*lar*)dır.

Podratçılar və subpodratçılar ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar vergiləri “İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş qaydada və dərəcə ilə ödəyirlər. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş və bu qanunla əhatə edilməyən vergilər Vergi Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada tətbiq edilir.

Podratçılar şəhadətnaməni almaq üçün ilk dəfə müraciət edərkən hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə aşağıdakı vergi rejimlərindən birini seçmək hüququna malikdirlər və bu vergi rejimi qanunun qüvvədə olduğu müddət ərzində dəyişdirilə bilməz:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi.
2. Podratçılara ödənilən ümumi məbləğlərdən 5 (*beş*) faiz dərəcəsi ilə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi. Bu verginin ödənilməsi ilə mənfəət vergisi üzrə öhdəliklər tamamilə yerinə yetirilmiş olur.

Xarici subpodratçı olan hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin ödənilməsindən azad olunur və onlara 5 (*beş*) faiz dərəcəsi ilə mənfəət vergisi tətbiq edilir. Xarici subpodratçı olan fiziki şəxslərə ödənişlər aparılarkən ödəmə mənbəyində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin tutulması Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Yerli subpodratçılar hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini, fiziki şəxslərin gəlir vergisini və ya sadələşdirilmiş vergini Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq ödəyirlər.

Podratçıların və xarici subpodratçıların ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar ödədikləri dividendlərdən, faizlərdən və qeyri-rezident subpodratçının daimi nümayəndəliyinin xalis mənfəətindən ödəmə mənbəyində vergi tutulmur.

Podratçılar ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar əmlak və torpaq vergisinin ödənilməsindən azaddırlar.

Podratçılar tərəfindən ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasından ixrac edilən mallar (*işlər, xidmətlər*) əlavə dəyər vergisinə 0 (*sifir*) faiz dərəcəsi ilə cəlb olunur.

Artıq ödənilmiş əlavə dəyər vergisinin məbləği onun qaytarılması barədə podratçılar tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanına (*Vergilər Nazirliyi*) ərizənin

verildiyi gündən sonra 20 gündən gec olmayaraq səyyar vergi yoxlaması aparılmadan, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada geri qaytarılmalıdır.

Podratçı və subpodratçının Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan, əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan işçinin gəliri Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş vergi dərəcəsi ilə hesablanır və ödənilir.

Podratçılar və subpodratçılar müəyyən edilmiş vergilərə dair bəyannaməni müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (*Vergilər Nazirliyi*) müəyyənləşdirdiyi forma və müddətlərdə vergi orqanına təqdim etməlidirlər [4, 10].

6. Azad (*xüsusi*) iqtisadi zonalar

Azad iqtisadi zonalar mahiyyət etibarilə milli iqtisadi məkanın, ölkənin digər ərazilərində tətbiq edilməyən xüsusi güzəştlər və stimullar sisteminin istifadə edildiyi hissəsini bildirir.

Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında 18 may 1973-cü il tarixli Kioto Konvensiyasının sənədlərinə əsasən, azad zona (*və ya "zona franko"*) ölkənin ərazisinin elə hissəsini bildirir ki, burada mallar milli gömrük sərhədlərindən kənar hesab edilir və buna görə də adi gömrük nəzarəti, rüsum və vergilərə cəlb edilmir. 1973-cü il tarixli Kioto Konvensiyasında azad zonaların iki ümumi tipi ayrılır - ticarət və sənaye zonaları.

Hər bir dövlət və ya onun bu və ya digər regionu azad iqtisadi zona yaradarkən öz güzəşt yığımlarını müəyyən edir. İqtisadi ədəbiyyatda bu kontekstdə dörd əsas güzəşt qrupları ayrılır: vergi güzəştləri, maliyyə güzəştləri, inzibati güzəştlər, xarici ticarət güzəştləri.

"Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (*14 aprel 2009-cu il*) qəbul edilmiş və bu qanun Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və idarə edilməsi ilə bağlı hüquqi və iqtisadi münasibətləri tənzimləyir, həmin zonalarda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili qaydalarını müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən, "Xüsusi iqtisadi zona - sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün xüsusi hüquqi rejimin tətbiq edildiyi Azərbaycan Respublikasının ərazisinin məhdud hissəsidir".

Xüsusi iqtisadi zonada rezidentlərə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş güzəştli vergi rejimi tətbiq edilir. Xüsusi iqtisadi zonanın ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən, qeydiyyatdan keçmiş rezidentlər malların təqdim edilməsindən, işlərin görülməsindən, xidmətlərin göstərilməsindən əldə etdikləri vəsait məbləğindən (*ümumi hasilatın həcmindən*) və satışdankənar gəlirlərindən 0,5 faiz dərəcəsi ilə vergini (*sadələşdirilmiş vergini*) hesablayır, rüb qurtardıqdan sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq ödənilməli olan həmin verginin məbləği haqqında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi formada vergi orqanlarına bəyannamə verir və həmin müddətdə bu vergini dövlət büdcəsinə ödəyirlər.

Xüsusi iqtisadi zonanın rezidentləri yuxarıda qeyd olunmuş vergi və fiziki şəxslərin muzzdlu işlə əlaqədar gəlirindən vergi istisna olmaqla, vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən digər vergiləri ödəməkdən azaddırlar. Xüsusi iqtisadi zonanın rezidentinə xüsusi vergi rejimi yalnız həmin zonada göstərdiyi fəaliyyətinə tətbiq edilir. Xüsusi iqtisadi zonanın rezidentinin qeydiyyatı ləğv edildikdə, onun əvvəlki dövrlər üzrə vergi öhdəlikləri vergi qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada yenidən hesablanır və ödənilir.

Xüsusi iqtisadi zonanın ərazisində vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələri, vergi nəzarəti, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət və digər məsələlər vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Qeyd olunduğu kimi, bu zonalarda dünya ölkələrinin mütərəqqi təcrübəsinə uyğun müəyyən edilmiş güzəşt və imtiyazların ölkəmizdə tətbiqi milli iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində səmərəli nəticələr verə bilər. Bununla əlaqədar olaraq, “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun milli-mənəvi dəyərlər nəzərə alınmaqla dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılması üçün əlavə və dəyişikliklər edilməklə daha da təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı [2, 11].

7. Sadələşdirilmiş vergi rejimi

Sadələşdirilmiş vergi 2001-ci ildən Azərbaycanda tətbiq edilir. Əgər mənfəət vergisi mənfəətdən ödənilirsə və onu hesablamaq üçün mürəkkəb mühasibat əməliyyatları aparmaq lazımdırsa, sadələşdirilmiş vergi rüblük dövriyyədən ödənilir. Onu ödəmək üçün, sadəcə, bu dövriyyənin həcmi bilmək lazımdır. Bu vergi mühasibat aparmaq və hesablamaq baxımından öz ödəyiciləri üçün elə bir çətinlik törətmir.

Vergi Məcəlləsinin 218.1-ci maddəsinə əsasən, məcəllənin müvafiq müddəaları nəzərə alınmaqla, ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyata alınmamış və ardıcıl 12 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 150000 manat və ondan az olan hüquqi şəxslər, həmçinin 90000 manat və ondan az olan hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna malikdirlər.

Bu növ verginin tətbiqinin məqsədi vergi yükünün azaldılmasından, vergi və mühasibat uçotunun və hesabatının kiçik müəssisələr və fərdi sahibkarlar üçün sadələşdirilməsindən, kiçik biznesin stimullaşdırılmasından ibarət olmuşdur. Nəticədə bu tədbirlər kiçik biznesin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafının yüksəlməsinə zəmin yaradan amillərdən biri kimi öz bəhrəsini verməyə başlamışdır.

2011-ci ildə 2005-ci illə müqayisədə bu növ vergi üzrə daxilolmalar 5,3 dəfə artaraq 100,4 milyon manat təşkil etmişdir. Sadələşdirilmiş vergilərin ümumi vergi daxilolmalarında xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 1,3 faiz, 2011-ci ildə isə 1,8 faiz olmuşdur [13, 14].

Sadələşdirilmiş verginin müsbət cəhətləri:

- ❖ 4% dövriyyə vergisi nəzərdə tutulduğuna görə, fiziki şəxslər üçün bu, daha əlverişli sxemdir. Bölüşdürülən mənfəətdən vergi tutmaq öhdəliyi mövcud deyil. Hüquqi şəxslər isə 4%-lik dövriyyə vergisindən əlavə, həm də xalis mənfəətin bölüşdürülməsi zamanı 10% mənbədən (*dividenddən*) vergi ödəməlidirlər;
- ❖ biznesi Bakıdan çıxarıb paytaxt ərazisindən kənarında rəsmiləşdirdikdə, vergi dərəcəsinə 2%-dək azaltmaq mümkündür. Bu, regional inkişaf baxımından, vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması üçün son dərəcə əlverişli, qanuni üsuldur;
- ❖ mühasibatın aparılmasına və işə mühasib cəlb etməyə ehtiyac yoxdur. Bu xidmətlərin heç də ucuz başa gəlmədiyini nəzərə alsaq, burada əhəmiyyətli dərəcədə qənaət etmiş oluruq.

Sadələşdirilmiş verginin mənfə cəhətləri də istisna edilmir:

- ❖ biznesin səciyyəsi nəzərə alınmır (*Vergi Məcəlləsinin 218.2-ci maddəsi istisna olmaqla*), kommersiya xərclərini çıxmaq qadağandır, vergi dövriyyədən ödənilir;
- ❖ əlavə dəyər vergisi göstərilən qaimə təqdim etməyin mümkünsüzlüyü iri şirkətlərlə işi çətinləşdirir;
- ❖ fiziki və hüquqi şəxslər üçün limit məbləği nisbətən kiçikdir (*90.000 və 150.000 manat*). Bu məbləği aşdıqda, ƏDV ödəyicisi qismində uçota alınmaq tələb olunur;
- ❖ heç də bütün vergi ödəyiciləri sadələşdirilmiş vergi sistemi ilə ödəniş apara bilmir. Vergi Məcəlləsinə əsasən, aksizləşdirilmiş malların istehsalçıları, kredit və sığorta təşkilatları, əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edənlər bu növ vergi ödəyicisi ola bilməzlər. Bu qadağa, həmçinin, ilin əvvəlinə öz mülkiyyətində, qalıq dəyəri 1 milyon manat təşkil edən əsas fondlara malik şəxslərə də şamil edilir;
- ❖ sərnişin və yükdaşımaları həyata keçirən vergi ödəyiciləri üçün sadələşdirilmiş vergi fərqli üsulla müəyyən edilir. Belə ki, 4%-lik dövriyyə vergisi onlara şamil edilmir, onların vergi öhdəlikləri sərnişinlərin oturacaq yerlərinin sayından, yaxud yükdaşıma zamanı yükqaldırma qabiliyyətindən asılı olaraq hesablanır.

Sadələşdirilmiş vergi ayrı bir vergi növüdür, müəssisələr və fərdi sahibkarlar tərəfindən ümumi vergitutma sistemi (ümumi rejim) ilə yanaşı tətbiq edilən xüsusi vergi rejimidir [1, 13].

8. Beynəlxalq vergitutmada ofşor mexanizmlər

İngilis dilindən tərcümədə ofşor (*off-shore*) sözü “sahildən aralı” anlamını ifadə edir. İlk dəfə bu termindən XX əsrin 50-ci illərinin axırlarında ABŞ-da nəşr olunan

qəzetlərin birində dərc olunan məqalədə istifadə edildiyi qeyd edilir. Həmin məqalədə vergi yükünü azaltmaq məqsədilə öz fəaliyyətini vergi yükü yüngül olan zonaya keçirən bir şirkətin apardığı əməliyyatlar müzakirə obyektinə olmuşdur.

Vergi yükünü azaltmaq məqsədi ilə vergi ödəyiciləri daim vergi ödənişlərinə qənaət edilməsinin bu və ya digər mexanizmlərini arayırlar. Vergi ödənişlərinin azaldılmasının əsas üsullarından biri müxtəlif ölkələrdə vergilərin səviyyəsinin bir-birindən fərqli olmasından istifadə edilməsidir.

Demək olar ki, dünyanın hər bir ölkəsində elə fəaliyyət növü var ki, milli vergi qanunvericiliyində bu fəaliyyət üçün əlverişli vergitutma rejimi nəzərdə tutulur.

Bəzi dövlətlər isə öz dövlət siyasətlərini həddən artıq yumşaq vergitutma rejimi müəyyənləşdirmək və ya çoxlu vergi güzəştləri təklif etməklə xarici şirkətləri öz vergi yurisdiksiyalarına cəlb etmək istiqamətində qururlar. Xarici şirkətlər öz kapitalını belə vergi sığınacaqlarına köçürür və orada maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirirlər.

Vergi sığınacaqlarını vergi vahələrindən fərqləndirmək lazımdır. Vergi vahəsi hər hansı bir dövlətin daxilində güzəştli vergitutma qaydalarının fəaliyyət göstərdiyi ərazidir. Adətən vergi vahələri azad iqtisadi zonalarda, limanlarda yaradılır. Belə zonalarda xarici investorları və sahibkarları cəlb edən xüsusi vergitutma rejimi fəaliyyət göstərir.

Sənayenin inkişaf səviyyəsinin aşağı, təbii ehtiyatları az olan ölkələr xarici kapitalı özünə cəlb etmək üçün öz ərazilərində ya cüzi vergilər təyin edir, ya da ümumiyyətlə vergitutmadan imtina edirlər. Belə ölkələr öz iqtisadiyyatını xarici kapitala ofşor əməliyyatlarına xidmət üzərində qururlar. Bu ölkələrin əksəriyyəti adalarda yerləşdiyindən onlara ofşor ölkələr də deyirlər.

Ofşor mexanizmlərin fəaliyyətinin əsas şərti ondan ibarətdir ki, həmin zonalarda qeydiyyatda olan, lakin orada heç bir təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmayan və yerli təbii ehtiyatlardan istifadə etməyən müəssisələr vergiləri güzəştli dərəcələrlə ödəmək hüququ əldə edirlər.

Beləliklə, ofşor mexanizmlərdən istifadə edilməsinin mahiyyəti vergitutma obyektinin yüksək səviyyəli vergitutma ərazisindən aşağı səviyyəli vergitutma ərazisinə keçirilməsindən ibarətdir.

Vergi sığınacaqları hesab olunan ölkələrin qanunvericiliyinə uyğun olaraq şirkət həmin ölkədə qeydiyyatda alındıqda müstəqil vergitutma subyekti - ofşor şirkəti yaradılır. Vergi sığınacağına rezidenti olan bu şirkətin bütün mənfəəti və ya gəliri güzəştli şərtlərlə vergiyə cəlb olunur.

Beləliklə, subyektin ofşor zonada qeydiyyatda alınması nəticəsində vergitutma ofşor şirkətin təsisçisi olduğu ölkədən vergi sığınacağı adlanan ölkəyə keçirilir.

Ölkəni ofşor zonaya çevirməyin aşağıdakı üsulları mövcuddur:

- ❖ vergilərin tamamilə aradan qaldırılması;
- ❖ təsbit edilmiş illik vergi haqqının müəyyən edilməsi;

- ❖ aşağı vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi;
- ❖ vergilər olmamaq şərti ilə şirkətlərin qeydiyyatı üçün təsbit edilmiş haqqın müəyyən edilməsi.

Vergi sığıncaqları üçün irəli sürülən əsas tələblər bank və kommertiya sirtinə əməl edilməsi, siyasi sabitlik, sahibkarlıq fəaliyyətinin təhlükəsizliyinə zəmanət verilməsi və sairidir. Bundan əlavə, ofşor zonaların aşağıdakı xüsusiyyətləri onları xarici investorlar üçün daha cəlbedici edir:

- ❖ şirkətlərin mənfəət vergisinin olmaması və ya onun səviyyəsinin çox cüzi olması;
- ❖ şirkətlərin ölkədə qeydiyyata alınması mexanizminin maksimum sadə olması;
- ❖ valyutanın ölkəyə gətirilməsinə və ölkədən aparılmasına heç bir məhdudluğun olmaması;
- ❖ vergi və gömrük qanunvericiliyinin pozulması hallarının cinayət hesab edilməməsi.

Vergi güzəştləri təklif etməklə ofşor ərazilər maliyyə kapitalını özünə cəlb edir və ondan istifadə edilməsinin nəticəsi olaraq müəyyən iqtisadi yüksəlişə nail olurlar. Belə bir siyasət iqtisadi potensialı zəif və təbii ehtiyatları az olan kiçik dövlətlərə kifayət qədər normal həyat səviyyəsi təmin etməyə imkan verir.

Ofşor şirkətlərin üstünlüyü yalnız beynəlxalq iqtisadi fəaliyyət zamanı özünü büruzə verir. Bir qayda olaraq pul vəsaitləri real faizlərlə maskalanmış yalançı dividendlər, lizinq ödənişləri, sığorta haqları, göstərilən xidmətlərə görə haqlar və s. şəkildə xarici ölkələrə keçirilir, ikiqat vergitutmanın tətbiq edilməməsi haqqında beynəlxalq sazişlərə əsasən isə onlardan gəlir vergisi tutulmur.

Ofşor şirkətlərin inkişafına transmilli korporasiyaların yaranması güclü təkan vermişdir. Özlərinin istehsal və satış filiallarının beynəlxalq şəbəkəsindən istifadə edərək, onlar əldə etdikləri mənfəəti vergilərin səviyyəsinin aşağı olduğu ölkələrə keçirirlər [6, 12].

9. Nəticə

Aparılan təhlillər və araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin formalaşdırılması istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi səmərəli vergitutma sistemi yaratmadan mümkün deyildir. Azərbaycanda mütərəqqi, əsasən rəqabətqabiliyyətli vergi sistemi yaradılmalıdır. Bu gün regionda sərmayələr, iqtisadi fəallıq uğrunda böyük rəqabət mövcuddur. Azərbaycanın vergi xidməti regionda ən böyük iqtisadi sistemə xidmət edir. Vergi xidməti bu gün təkcə fiskal funksiyaları yerinə yetirmir. Vergi xidməti ölkədə rəqabətli işgüzar mühitin yaradılması işinin vacib iştirakçısıdır.

Qeyd etməliyik ki, ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Hazırda Azərbaycan

hökuməti ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı əlverişli vergi mühitinin yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirir.

Azərbaycanın vergi sistemində “bir pəncərə” sisteminin tətbiq edilməsi sahibkarların fəaliyyətinin inkişafına təkan vermişdir. Ötən illər ərzində sahibkarların hüquqlarının daha da möhkəmləndirilməsi, inzibətçılığın sadələşdirilməsi və şəffaflığın artırılması məqsədi ilə elektron xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi təmin edilmişdir.

Bununla belə, vergi qanunvericiliyinə kiçik müəssisələrin fəaliyyətinə dair (*fəaliyyəti ilə əlaqədar*) xüsusi müddəalar əlavə edilmişdir ki, bu da uçot və hesabat qaydalarını sadələşdirir, kiçik biznesə investisiya axınını stimullaşdırır. Bu xüsusi müddələrə aiddir: aşağı vergi dərəcələrinin tətbiqi, sadələşdirilmiş vergini ödəyən hüquqi şəxslərin mənfəət və əmlak vergisindən, fiziki şəxslərin isə gəlir vergisindən azad edilməsi, kiçik biznesdə avans ödənişləri üzrə vergi öhdəliklərinin olmaması; kassa metodu ilə gəlir və xərclərin uçotunun aparılması; investisiya yönümlü xərclərin vergi tutulan mənfəətdən (*gəlirdən*) çıxılması, hesabatların tərtib edilməsinə qoyulan tələblərin sadəliyi və s.

Aydındır ki, iqtisadi yüksəliş əsasən vergi münasibətlərinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Vergi sistemi təkrar istehsal prosesinin iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını ifadə etməklə, onların tarazlığını və bununla da ictimai tərəqqini təmin edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, xüsusi vergi rejimlərinin müəyyən edilməsi və tətbiqi iqtisadiyyata investisiyaların cəlb olunması, əlverişli biznes mühitinin formalaşması, bütövlükdə iqtisadi inkişaf sahəsində mühüm rol oynayır.

Göründüyü kimi, karbohidrogen fəaliyyəti ilə bağlı vergi siyasəti öz xüsusiyyətləri ilə seçilir. Azərbaycanın neft sektoruna nəhəng sərmayələri cəlb etmək, dünya miqyaslı investisiya proqramlarını reallaşdırmaq üçün vergi siyasətinin optimallaşdırılması və daim çevik iqtisadi alət olaraq istifadə edilməsi ölkənin strateji maraqları çərçivəsindədir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: 2011, 264 s.
2. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: “Nasi”, 2002, 447 s.
3. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (*1995-ci il 20 iyun tarixli, 1064 nömrəli*)
4. Hacızadə E.M., Paşayev T.Ə. Neft-qaz sənayesində yeni bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətləri (*Monoqrafiya*). Bakı: “Elm”, 2000, 200 s.
5. “Hasılatın Pay Bölgüsü haqqında”, “Əsas boru kəməri haqqında” sənədlər.
6. Kəlbəyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: “Elm”, 2005, 468 s.

7. Kəlbəliyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q. Xarici ölkələrin vergi sistemi. Bakı: "İqtisad Universiteti", 2011, 554 s.
8. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.
9. "Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009-cu il 14 aprel tarixli, 791-IIIQ nömrəli)
10. "İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009-cu il 2 fevral tarixli, 766-IIIQ nömrəli)
11. Самедзаде З.А. "Этапы большого пути - Экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы", Баку: НУРЛАН, 2004, 936 с. (*Səmədzadə Z.A. "Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri" Bakı: NURLAN, 2004, 936 s.*)
12. Харченко Е.В., Вертакова Ю.В. "Государственное регулирование национальной экономики". М.: КНОРУС, 2011, 328 с. (*Xarçenko E.V., Vertakova Y.V. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Moskva: KNORUS, 2011, 328 s.*)
13. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi.
14. www.sc@azstat.org - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.

Рзаев Парвиз Гафар оглы

доктор философии по экономике,

Учебный Центр Министерства по налогам Азербайджанской Республики

Значение специальных налоговых режимов в регулировании экономики

Аннотация

Цель исследования – изучение возможностей специальных налоговых режимов для регулирования экономики.

Методология исследования – системный подход, сравнительный анализ.

Выводы исследования – выдвинуты обоснованные предложения по определению и применению специальных налоговых режимов с точки зрения регулирования экономики.

Ограничения исследования – требуется более углубленное исследование для определения влияния специальных налоговых режимов на экономическое развитие.

Практическая значимость исследования – возможность использования в качестве научного источника при подготовке мер повышения эффективности финансового механизма и при определении оптимального варианта специальных налоговых режимов для регулирования экономики.

Оригинальность и научная новизна – определение, применение и научное обоснование специальных режимов для регулирования экономики.

Ключевые слова: экономика Азербайджана, налоговое регулирование экономики, специальные налоговые режимы, Соглашение о разделе продукции.

Rzayev Parviz Gafar oğlu

phd., Trading Center of Ministry of Taxes of Azerbaijan Republic,

Importance of special tax regime for economic regulation

Abstract

Purpose – researching for definition of special tax regime for economic regulation

Methodology – system approach, compared analysis.

Findings – offered substantiated measure to define and application of special tax regime for economic regulation.

Research limitations – requesting more deeply research for definition of influence of special tax regime to economic regulation.

Practical implications – possibility using as scientific source on the preparing measure for increasing efficiency finance mechanism and on definition of optimal version of special tax regime for economic regulation.

Originality – defining, applying and scientifically substantiated special tax regime for economic regulation.

Keywords: *Azerbaijan's economy, tax regulation of economy, special tax regime, Production Sharing Agreement*

JEL Classification Codes: E62, H2, H21, H3.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 14.05.2012.

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 29.05.2012.

Çapa qəbul olunmuşdur: 21.06.2012.